

Fletione, Fectione en Fictione

Opgedragen aan Sientje.

door J.H.J. Joosten

Naar mate er meer activiteiten worden ontplooid om, vooruitlopende op de grootschalige bebouwing in Vleuten en De Meern, zoveel mogelijk sporen van vroegere bewoning te onderzoeken, komt ook de naam van de Romeinse nederzetting in dit gebied, waaruit de naam Vleuten zou kunnen zijn ontstaan, steeds dwingender aan de orde. Aanleiding om nog eens goed over deze naam na te denken, die mogelijk zijn oorsprong vond in de naam Fletione (1) van het castellum in De Meern. De vondst van een altaarsteen in 1869 met daarop de inscriptie 'Fectione' in Vechten bij Bunnik bracht de geleerden op andere gedachten. Fectione leek dermate veel op Fictione, dat naast Fletione in handschriften voorkomt, dat men alle drie de namen met elkaar identificeerde. Maar er is reden tot twijfel. De op de Tabula Peutingeriana genoemde afstanden stemmen niet overeen met de laatste opvatting en uit de oude handschriften kan ook een andere conclusie getrokken worden. Mocht Utrecht ooit in de verre toekomst zelfs drie castella herbergen dan zou het zaak zijn eens goed uit te zoeken welk castellum in welke deelgemeente ligt. Er ligt dan een mooie gelegenheid de oude namen in die der deelgemeenten te bewaren!

Het bodemarchief

Zekerheid over de naamgeving zal moeilijk te krijgen zijn, of er moet net als in de nabijheid van het castellum bij Vechten een altaarsteen gevonden worden waarop de naam van de vindplaats vermeld staat (afb.1). Helemaal denkbeeldig is dit niet. Er is reeds een aanvang gemaakt met grootscheeps archeologisch onderzoek op plaatsen waarvan het bodemarchief, zoals dit door archeologen liefkozend wordt genoemd, door de nieuwbouw van Leidsche Rijn zal worden verstoord. Grote oppervlakken worden daarbij nauwkeurig

Afb.1. Altaarsteen voor Viradecdis, gevonden te Vechten. Het opschrift luidt: Deae [Vir] adedc [i civ] es Tungri [et] nautae [qu] i Fectione [c]onsistunt [l]ibentes m(erito). Aan de godin Viradecdis hebben de schippers van Tongerse afkomst die te Vechten verblijf houden, hun gelofte gaarne en met reden ingelost. Rijksmuseum van Oudheden. Leiden.

onderzocht en dan kunnen zaken aan het licht komen die een aanwijzing kunnen zijn voor de naam van het castellum.

De projectarcheologen Herre Wynia en Eric Graafstal voor respectievelijk de gemeenten Utrecht en Vleuten-De Meern hebben in de eerste maanden van de campagne, bijgestaan door vele vrijwilligers, bijeengeroepen en gecoördineerd door de Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens al een aantal boeiende opgravingen gedaan. Duidelijk komt daarbij naar voren dat de Romeinse aanwezigheid hier heel nadrukkelijk zijn sporen heeft achtergelaten. Huisplattegronden en kavelsloten van boerderijen zijn hierbij blootgelegd. De talrijke Romeinse voorwerpen die erbij gevonden zijn, laten zien dat de bewoners contacten onderhielden met de Romeinse soldaten van het nabij gelegen castellum. Bij meer van deze opgravingen zal misschien een beeld ontstaan van de infrastructuur in de eerste eeuwen van onze jaartelling. Daarbij moet zeker gedacht worden aan de loop van de Romeinse weg die de castella en castra, de verdedigingswerken van de Romeinse grens, met elkaar verbond. Maar ook de loop van de rivieren zal duidelijker in beeld komen, en die bepalen de loop van de wegen weer en daarmee de ligging van de begraafplaatsen.

Toch is opgraven niet de enige weg om meer over Fletione te weten te komen. Het is nu een goede gelegenheid om ook het stof eens van de archieven af te blazen om te kijken wat daar nog onder verborgen zit. Misschien zal dan blijken of enkele sportaccommodaties hun naam terecht met Fletio verbonden hebben.

De handschriften

In twee bronnen wordt Fletione vermeld: de Tabula Peutingeriana en de Ravennatis

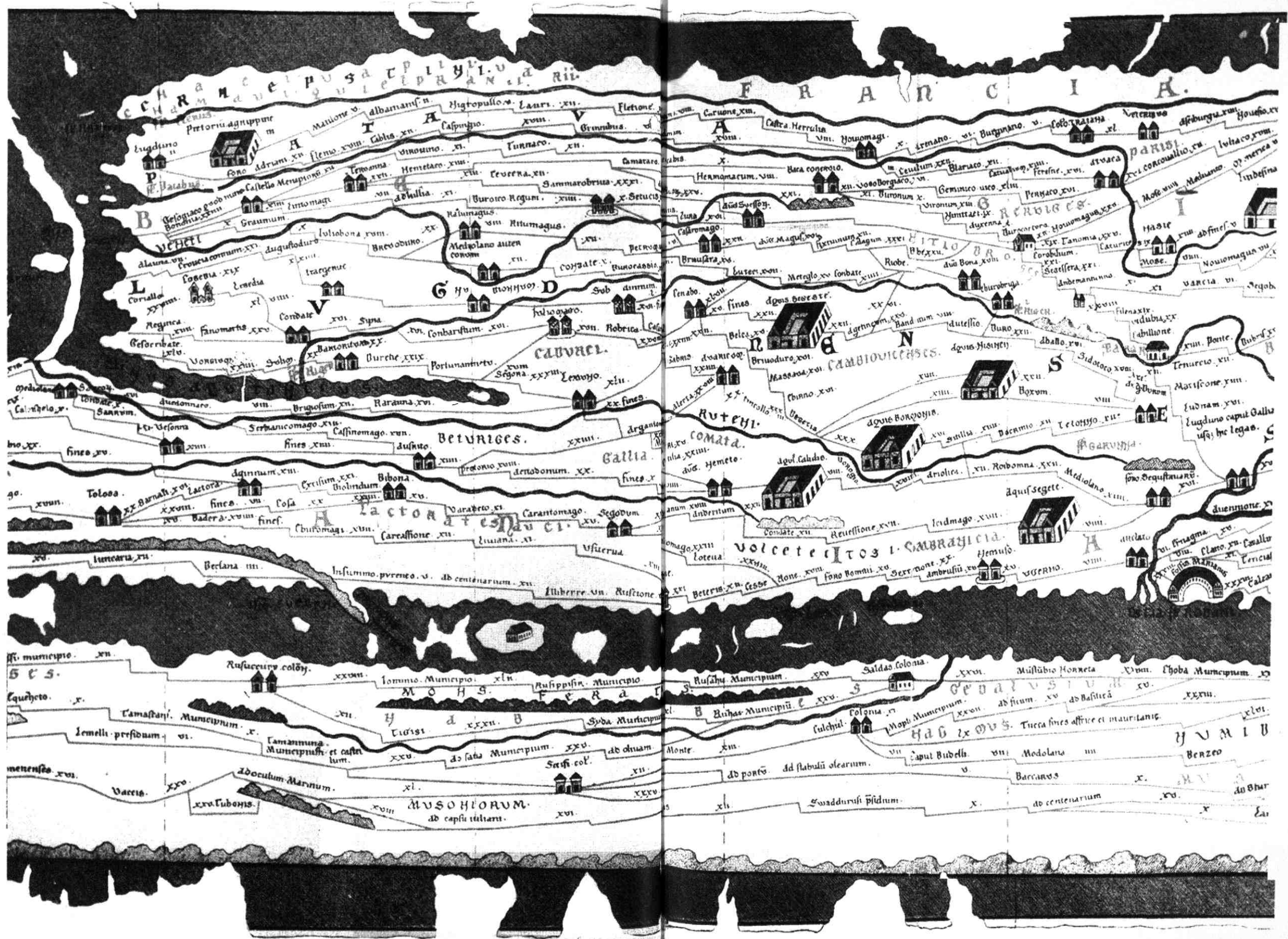
Anonymi Cosmographia.

De Tabula Peutingeriana is een schematische reisgids uit de tweede helft van de vierde eeuw waarop Fletione als een plaats aan de limes, de weg langs de zuidoever van de Rijn, staat afgebeeld. De Cosmographia is een beschrijving van de wereld door een onbekende uit Ravenna uit het begin van de zevende eeuw. De overeenkomsten en verschillen tussen de kopieën - de originelen van de beide handschriften zijn verloren gegaan - geven aanleiding tot een aantal bespiegelingen die misschien een nieuw licht op de naam Fletione kunnen werpen.

Zelfs is het mogelijk, daar de toevoegingen van de Cosmographia uit de vijfde en zesde eeuw dateren, dat er iets meer over de bewoning in dit gebied tijdens de duistere tijd van de volksverhuizing gezegd kan worden. In de buurt van de restgeul van de Rijn, voor een deel de Vleutense weterring, zijn op verschillende plaatsen vondsten gedaan uit deze zeer vroege periode van de middeleeuwen. Een aantal van deze plaatsen zal in de loop van komende jaren worden onderzocht en we wachten dan ook met spanning de uitkomst hiervan af!

Tabula Peutingeriana

Omstreeks het midden van de vierde eeuw na Christus onstond uit Romeinse reisgidsen en kaarten een schematische weergave van het Romeinse rijk. De Tabula Peutingeriana is een 13e-eeuwse kopie hiervan (afb.2). De wegen zijn met rode lijnen weergegeven, vaak een knik vertonend waar plaatsen genoemd worden. Tussen de plaatsen staan de afstanden. In onze streken is de afstand uitgedrukt in de leuga (1 leuga = 2220 m). Op het tweede segment van de oorspronkelijke twaalf aaneengelijmde stukken perkament staan onze streken

Afb. 2 Tabula Peutingeriana

Afgebeeld staat het tweede segment van de oorspronkelijk twaalf aaneengelijmde delen van de Tabula Peutingeriana, het eerste is verloren gegaan. Het kon in opgerolde toestand gemakkelijk worden meegenomen. Onderaan ligt een deel van Afrika. Helemaal rechts, onder het midden, herkennen we de Rhonedelta met Arelato, Arles. Volgen we de Rhone stroomopwaarts tot Lugduno, niet te verwarren met het Lugduno bij Katwijk. Er staat een belangrijke tekst bij: "Lugduno capit Galliae usque hic legas". Lugduno de hoofdstad van Gallië tot hier leugae.

erlora gegaan. Het kon in opgerolde toestand gemakkelijk worden meegenomen. Onderaan ligt een deel van Afrika. Helemaal rechts, onder het midden, herkennen we de Rhonedelta met Arelato, Arles. Volgen we de Rhone stroomopwaarts tot Lugduno, niet te verwarren met het Lugduno bij Katwijk. Er staat een belangrijke tekst bij: "Lugduno capit Galliae usque hic legas". Lugduno de hoofdstad van Gallië tot hier leugae.

afgebeeld. Het eerste segment, waarop Engeland en Spanje stonden, is verloren gegaan. Door de vorm van de kaart, 30 bij 675 cm, zijn de afstanden sterk vertekend en er mag dan ook geen enkele conclusie uit de schaal van de kaart worden getrokken.

Helemaal links boven herkennen we Lugduno, een plaats die nu door de Noordzee is verzwolgen en waarvan in de middeleeuwen de fundamenten bij zeer laag water nog wel eens zichtbaar zijn geweest. Stroomopwaarts langs de Renu volgen: Pretorium Agrippine (Valkenburg ZH), Matilone (Roomburg, Leiden-Oost), Albanianis (Alphen), Nigropullo (Zwammerdam) en op 5 leugae Lauri (Woerden). Op de 5 leugae naar Woerden na, zijn de afstanden in overeenstemming met de werkelijke (2). Deze laatste is ongeveer 7 in plaats van 5 leugae. We hoeven daar niet meteen de conclusie aan te verbinden dat er een fout gemaakt is of dat Lauri 2 leuga stroomafwaarts lag. Van inscripties op mijlpalen weten we dat wel vaker andere meetpunten gebruikt zijn dan het centrum van de genoemde plaats (3). Misschien lag daar een wachtpost of brug. Na Lauri volgt Fletione op 12 leugae. De twaalf is niet goed leesbaar door een gat in het handschrift. Uit een kopie van voor de tijd dat het gat ontstond weten we dat twaalf de correcte lezing is. We komen daarmee in de buurt van het castellum in Vleuten-De Meern (4). Daarna volgen Levefano (aan de overkant van de Lek bij Wijk bij Duurstede), Carvone (Kesteren), Castra Herculis (Meinderswijk bij Arnhem) en Noviomagi (Nijmegen). Alle afstanden zijn in overeenstemming met de op de Tabula Peutingeriana genoemde, als we rekening houden met het kronkelige verloop van de rivieren (5).

Tot zo ver is er niets dat de identificatie van Vleuten met Fletione tegenhoudt. Maar er is nog een bron.

Ravenatis Anonymi Cosmographia

In de zevende eeuw, tussen 638 en 678, verzamelde een onbekende uit Ravenna geografische kennis. Hij gebruikte daarbij ook bronnen die aan de Tabula Peutingeriana ten grondslag lagen, en voegde daaraan kennis uit de vijfde en zesde eeuw toe naar Merovingische toestanden (5). Van dit werk dat hij Cosmographia noemde zijn drie afschriften A, B, C en een bewerking van een zekere Guido in 1118 te Pisa, bewaard gebleven (6).

De eerste 7 plaatsen vanaf de monding van de Rijn, die de handschriften A, B en C vermelden zijn: "Matellionem, Fictione, Evitano, Coadulfaveris, Noita, Troia, Beurina". Guido geeft alleen Fletione in plaats van Fictione maar is verder indentiek voor zover het de voormelde plaatsen

betreft.

In de eerste drie plaatsen herkennen we Matilone, Fletione en Levefano. Coadulfaveris lijkt wel een anagram van Carvone en Castra Herculis. Vaak veranderde de onbekende Christelijke schrijver namen die aan heidense goden deden herinneren. Castra Herculis is daar misschien het slachtoffer van geworden en de verandering van Levefano naar Evitano kan daar mee te maken hebben; fano betekent heiligdom. Noita is wellicht Nijmegen. Troia komt van het bekende Colonia Traiana bij Xanten. En tenslotte Beurina nu Birten bij Castra Veteris.

Fletione: Vechten of Vleuten?

De grote gelijkenis van Fictione en Fectione op de altaarsteen uit Vechten heeft geleid tot de identificatie van Fectione met Fletione. De beroemde geschiedkundige Huizinga formuleert dit standpunt als volgt:

Vooreerst Vechten. Blok geeft nog toe, dat het niet volkomen zeker is, dat wij in Fletione, op de Tab. Peut. aan den bedoelde weg getekend, Vechten zouden hebben te zien, en te lezen Fectione, gelijk de inscripties van Vechten hebben. Maar er is geen twijfel mogelijk. Immers de Anonymus Ravennas Cosmographus, die op denzelfden weg ter zelfder plaatse in alle handschriften Fictione leest (Fletione in de uitgave p.288 is slechts een onjuiste emendatie naar de Tabula Peutingeriana) putte uit dezelfde bron als de Tabula Peutingeriana, waarop hij dus hier als correctief kan dienen". Bovendien, meteen een nieuw bewijs opzichzelf, heeft het Itinerarium Antonini op dezelfde weg iets dichter bij Albanianis, dus iets verder benedenwaarts dan Fectio, Traiecto. En kan niemand twifelen, of Fectio, de plaats, die blijkens de gevonden inscripties de voornaamste haven van Germanië schijnt te zijn geweest, aan den grooten weg van Lugdunum naar Argentoratum heeft gelegen." (9)

"Er is geen twijfel mogelijk", schrijft dr. J. Huizinga. Later zou hij het beroemde boek "Het herfsttij der Middeleeuwen" schrijven, misschien dat daardoor vrijwel niemand hem meer heeft tegengesproken. Zijn visie is nog steeds de gangbare. Het Lexicon van Nederlandse Toponiemen (afb.3) vermeldt zonder aarzeling bij Vechten: "Fletione en Fictione". Zonder de Guido handschriften (p.228 bij Huizinga) zelfs maar te noemen.

Er is echter tegen de drie argumenten die wij in het citaat herkennen heel wat in te brengen.

Het eerste argument berust op de grote gelijkenis tussen Fictione en Fectione. Huizinga verklaart het merkwaardige voorkomen van Fletione in twee verschillende

Vechten

2 km ten w van Bunnik (Utrecht)

1e helft 2e e. aut.: **Fectione** (ExcRom II 297, p. 176) || ca. 365 cop. 13e e.: **Fletione** (TabPeut ExcRom I, p. 543) || begin 8e e. cop. 13e e.: **Fictione** (Ravennas Anonymus IV 24 ExcRom I, p. 580) || 723 cop. eind 11e e.: uillam uel castrum nuncupante **Fethna** sitam in pago Niferlaco ... omnes adieccntias ... ad ipsam uillam **Fethna[m]** castro ... aspicerem ... uidetur (DiplBelg 173) || 918-948 cop. eind 11e e.: **Feedna** similiter (scil. totum sancti Martini) (DiplBelg 195) || 1156 or.: presentibus testibus subscriptis ... quorum hec sunt nomina ... ministeriales ... **Fridericus de Veht** ... **Herenboldus de Veht** (Koch, OBHZ I 138) || 1162 cop. 2e kwart 17e e.: duos mansos terre iuxta Traiectum in curte de **Vethen** (Koch, OBHZ I 153)

voor de datering van DiplBelg 195 zie: Blok (1957), p.89-104

Vleuten

(Utrecht)

1130-1161 cop. ca. 1420: **Floeten** emit dimidium mansum - in villa que vocatur **Flothen** emit dimidium mansum (LibStAdalb c. XI 6 FontEgm, p. 90-91) || 1164 cop. 17e e.: VII jugera que sunt apud **Flutene** (OBUtr I 442) || <1174> falsum cop. 17e e.: in **Fletene** dimidium mansum (OBUtr I 481)

uit gm. *flōtina bij de ie. wortel *pleud- "stromen"

Afb. 3 Twee kopietjes uit het Toponiemenboek van 1989.

handschriften als volgt. Guido zou naar de voorloper van de Tabula Peutingeriana gekeken hebben en onjuist Fictione tot Fletione hebben verbeterd. Over de verandering van Fectione naar Fictione stapt hij heen. Er zijn toch twee of drie verschrijvingen nodig! Namelijk die van Fectione op de altaarsteen naar Fictione, de verschrijving van Fictione naar Fletione en de onjuiste emendatie van Guido van Fictione naar Fletione. De eerste kan nog een andere spelling zijn, de tweede een voor de hand liggende verschrijving, maar de derde is onwaarschijnlijk! Waarom zou Guido de spelling van het ernaastgelegen Matellionem niet ook hebben aangepast? Er is een eenvoudiger verklaring mogelijk. Daarvoor is enige kennis van het ontstaan van de handschriften nodig.

H.Gross geeft in zijn werk "Zur Entstehungs-Geschichte der Tabula Peutingeriana" een stamboom (afb.4). Duidelijk is dat de Guido handschriften teruggaan tot een ouder origineel dan A, B en C. Samen met andere gegevens komen we tot een plaatje die de samenhang tussen de handschriften op een tijds toont (afb.5). Nemen we aan dat in de Tabula Peutingeriana en in de Cosmographia, Fletione de oorspronkelijke naam is, dan is er slechts één voor de hand liggende ver-

schrijving nodig in een gemeenschappelijke "voorvader" van de handschriften A, B en C, namelijk die van Fletione naar Fictione, die het driemaal voorkomen van Fictione en tweemaal Fletione verklaart. We nemen daarbij wel aan dat Fectione op Vechten slaat en Fletione op Vleuten.

Het tweede argument van Huizinga berust op de afstanden. Hoewel moeilijk uit de geciteerde tekst op te maken gebruikt hij hier de afstand uit het Itinerarium Antonini van 17 leugae tussen Albanianis (Alphen) en Traiectum (Utrecht) en de afstand van 19 Leugae tussen Albanianis en Fletione op de Tabula Peutingeriana. Als de afstanden juist zijn concludeert hij hier terecht uit dat Fletione, aan dezelfde weg gelegen, verder stroomopwaarts moet liggen, dus in Vechten en zeker niet in Vleuten. Maar juist de afstand van 17 leugae is niet juist! Het zijn er minstens 20 als we rekening houden met het kronkelen van de rivieren. Ook de andere afstanden die het Itinerarium geeft zijn op dit traject onbetrouwbaar. Hij gebruikt hier de enige afstand die voor zijn stelling pleit; de afstanden op de Tabula Peutingeriana wijzen juist Fletione in Vleuten aan.

Het derde argument berust op het vermoeden dat Fectione de voornaamste haven van Germanië schijnt te zijn geweest. "Iucta fluvium Renum", nabij de Rijn, schreef de onbekende uit Ravenna over Fictione. Het eerste mag misschien in de eerste eeuw waar zijn geweest, maar het is op zijn minst twijfelachtig voor de vierde, vijfde en zesde eeuw, de periode waarin de handschriften onstonden, terwijl het laatste ook voor het castellum in De Meern geldt. Huizinga schrijft in hetzelfde artikel in een voetnoot, dat de schrijvers van de handschriften zeer slordig en willekeurig

tewerk gaan met het weglaten en overslaan van belangrijke plaatsen. Hoewel ik dat laatste niet met hem eens ben, spreekt hij hier zichzelf tegen.

Geen der drie argumenten snijdt dus hout. Het eerste is onwaarschijnlijk, drie verschrijvingen, het tweede is onvoldoende gegrond, de afstanden, en het derde twijfelachtig.

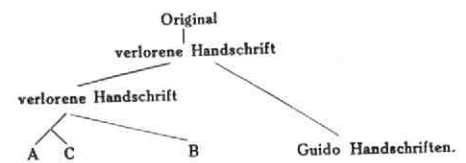
Tot slot

Gaan we er van uit dat Fectione en Fletione verschillende plaatsen aanduiden dan komt Vleuten-De Meern wel heel sterk in aanmerking. De afstanden zijn in goede overeenstemming zoals we eerder gezien hebben en er is slechts één verschrijving van Fletione naar Fictione nodig. Vreemd blijft misschien dat grotere castella als Urecht en Vechten niet genoemd worden, maar een klein castellum als dat op de Hoge Woerd in Vleuten-De Meern wel. Dat geldt echter ook voor kleine castella als Nigropullo en Matilone waarbij niet aan de naamgeving wordt getwijfeld.

Een verklaring kan zijn dat in het midden van de vierde eeuw alleen de plaatsen die voor het reizen langs de Rijn belangrijk waren genoemd werden. De castella speelden niet zo'n belangrijke rol.

Dat het tot Fictione verschreven Fletione zo veel op Fectione lijkt berust op toeval, tenslotte lijken Vleuten en Vechten ook op elkaar.

Interessant zijn ook de weglatingen ten opzichte van de Tabula Peutingeriana, zoals die van Lugduno en Pretorium Agrippine, in de Cosmographia. Waren deze niet genoemde plaatsen in vijfde en zesde eeuw niet, en de genoemde plaatsen

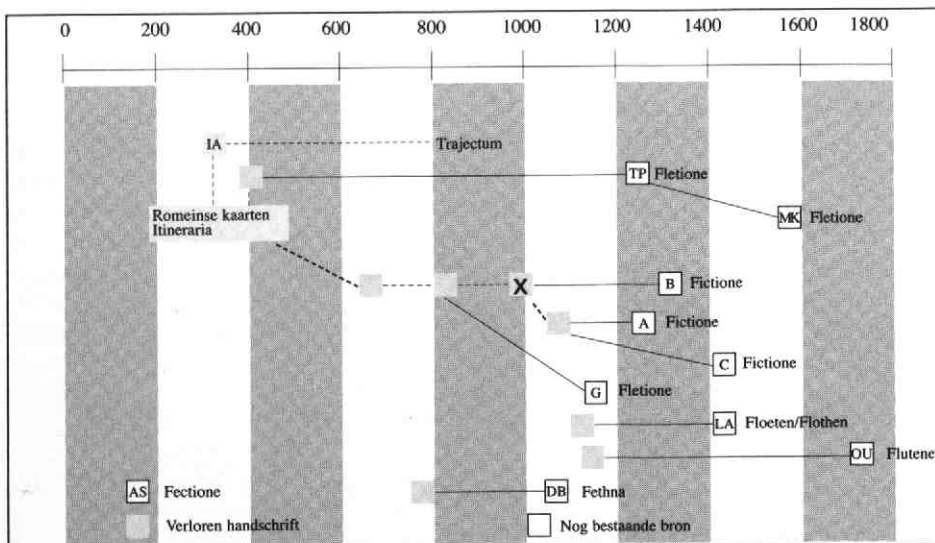

afb. 4 Stamboom uit H.Gross Zur Entstehungs-Geschichte der Tabula Peutingeriana, blz.39.

wel belangrijk in de ogen van de onbekende uit Ravenna? In Vleuten-De Meern zijn op enkele plaatsen zeer vroegmiddeleeuwse sporen aangetroffen (10). Enkele van deze plaatsen moeten voor de bouw van Leidsche Rijn nog grondig onderzocht worden en misschien kan er dan weer een tip van de sluier worden opgelicht. De vondst van de Madelinus, een gouden munt uit 630, samen met Merovingische scherven bij een restgeul van de Rijn is mogelijk een voorbode van meer onthullingen (11)!

Noten

- (1) Fletione is de ablativus van Fletio. In dit artikel zal ik telkens de plaatsnamen citeren in de naamval waarin ze in de bron voorkomen. Dus ook Lauri de locativus van Laurum.
- (2) P.C.Beunder merkt dit ook op in zijn artikel in Westerheem van 1-2-1981: Tussen Laurum en Nigrum Pullum lag nog een castellum.
- (3) R.Chevalier, Roman Roads, Batsford London 1989 blz 41.
- (4) J.H.J.Joosten, Tijdschrift Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens sept. 1996. Op zoek naar Fletione blz 68.
- (5) zie (4) blz 64.
- (6) Bijvanck, Excerpta Romana II blz 577.
- (7) H.Gross, Zur Entstehungs-Geschichte der Tabula Peutingeriana.
- (8) Bijvanck, Excerpta Romana II blz 580.
- (9) Dr. J.Huizinga, Bijdragen voor Vaderlandsche Geshiedenis en Oudkunde. Vierde reeks zevende deel. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff 1909. blz 364 en 365.
- (10) Zie hierover de Archeologische kartering Vleuten-Haarzuilens Campagnes 1994-1995: Haarpad en omgeving door E.P. Graafstal, oktober 1995 en het R.A.A.P rapport 80 Vleuten-Harmelen door H.F.A.Haarhuis en E.P.Graafstal, oktober 1993.
- (11) J.H.J.Joosten, tijdschrift Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens december 1994. Het Haarpad en een opzienbarende vondst.

Afb. 5 Legenda :

- IA Itinerarium Antonini. Hiervan zijn nog een aantal kopien. K.Miller heeft ze in 1916 verzameld in zijn Itineraria Romana. Traiectum (Utrecht) komt wel voor maar Fletione en Fectione niet.
- TP Tabula Peutingeriana in Wenen.

- MK In Museum Kam in Nijmegen bevindt zich nog een van de eerste in druk uitgegeven kopieën.
- A Kopie uit 1300 van de cosmographia in het Vaticaan.
- B Kopie uit 1350 in Parijs.
- C Kopie uit 1450 in Basel.
- G Uittreksel met enkele toevoegingen

- van de Cosmographia door Guido gemaakt te Pisa in 1118.
- LA zie afb.3. Floeten, Flothen
- OU zie afb.3. Flutene.
- AS zie afb.1. Altaarsteen.
- DB zie afb.3. Fethna[m]
- X Hier moet de verschrijving van Fletione naar Fectione gemaakt zijn.